a.mlf., "Büyük Selçuklular'da Unvan ve Lakaplar", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına* (haz. Abdülkerim Özaydın v.dğr.), İstanbul 2001, s. 421-432; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı,* Ankara 2002, s. 78-87; Hanefi Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilâtı,* Ankara 2002, s. 114-129; S. Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât (1206-1414),* Ankara 2006, s. 32-40; Osman G. Özgüdenli, *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları,* İstanbul 2006, tür.yer.; a.mlf., "Sultan", *DİA,* XXXVII, 496-497; V. V. Barthold, *Halife ve Sultan* (trc. İlyas Kamalov), İstanbul 2006, s. 30-90; Ömer Soner Hunkan, "Divanü Lugati't-Türk'te Hiyerarşik Unvanlar", *Uluslararası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu, Bildiri Metinleri,* Rize 2008, s. 613-619; a.mlf., "Tarih-i Beyhaki'de Sözü Edilen Türkistan Hanları 'Han ve İlig' Hakkında", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,* XXIX/1, Ankara 2009, s. 19-28; M. Fuad Köprülü, "Eski Türk Unvanlarına Ait Notlar", *THİTM,* II (1939), s. 17-32; Mehmet Altay Köymen, "Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar I: Büyük Selçuklu İmparatorluğu Devrine Ait Münşeât Mecmuaları", *DTCFD,* VIII/4'ten ayrı basım (1951), s. 571-587; Coşkun Alptekin, "Selçuklu Paraları", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi,* III, Ankara 1971, s. 435-563; Mükrimin Halil Yinanç, "Çağrı Bey", *İA,* III, 325; H. J. Kramers, "Sulṭān", *a.e.,* XI, 24-28; Nebi Bozkurt, "Lakap", *DİA,* XXVII, 65; a.mlf. – Necati Fahri Taş, "Mühür", *a.e.,* XXXI, 529.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

Osmanlılar. Osmanlı padişahları zaman içerisinde çeşitli unvanlarla anılmıştır. Bunlardan bey, han, hâkan eski Türk geleneğinden; hudâvendigâr, sultan, emîr, halife ise İslâm geleneğinden gelir. İlk Osmanlı hükümdarları örfî hâkimiyet yetkilerini ifade için yazışmalarında bey, emîr; İslâm hükümdarlarıyla olan yazışmalarında sikke ve kitâbelerde İslâmî geleneğe ait sultan, emîr, halife unvanlarını bilinçli bir tercihle kullandıklarına işaret edilir (*İA,* IX, 491). Osmanlı hükümdarlarının en etkili unvanı İran ve Sâsânî geleneğinden gelen padişah olup hıristiyan dünyasındaki kayser, çasar ve imparator unvanlarına tekabül etmektedir. Batı literatüründe ise Fâtih Sultan Mehmed'den itibaren Osmanlı sultanları için imparator unvanı benimsenmiştir. Avrupa'daki hükümdarlar için imparator unvanı, XIX. yüzyıla kadar Roma İmparatorluğu'ndan intikal eden geleneği sürdüren mukaddes Roma-Germen İmparatorluğu başındaki hükümdarı niteleyen tek unvandır. Slav dünyasında çar, kayser unvanları yine Doğu Roma'dan gelen bir miras halinde yaygın biçimde geçer.

Hilâfetin intikalinden önce ve sonra Osmanlı sultanlarının kullandığı halife unvanı ayrı bir öneme sahipti. Ancak 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar bu unvan pek ön plana çıkmamıştır. Bu tarihten itibaren "bütün müslümanların halifesi ve dinî reisi" anlamında yaygınlaştırılan unvan müslüman dünyasında kabul edilebilir bir niteliği II. Abdülhamid'in saltanatında kazanmıştır. Osmanlı kançılaryasında özellikle Batılı hıristiyan dünyasına hitaben gönderilen nâme-i hümâyun ve ahidnâmelerde unvan konusuna çok dikkat edildiği bilinmektedir. Osmanlılar, bütün Avrupa devletlerinin hükümdarları için aynı unvanı kullanmak yerine zamana ve şartlara göre farklı şekiller tercih ediyordu. Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatının başlarında 1526 ve 1528'de Fransa Kralı Fransuva için "França vilâyetinin kralı, França memleketinin beyi" ifadesi uygun görülürken Sadrazam İbrâhim Paşa 1533'te onun rakibi olan V. Karl'a yazdığı mektupta, França padişahı unvanını tercih etmiştir (Köhbach, sy. 37 [2002], s. 160). Osmanlı kançılaryasının ve tarihçilerinin muhatap devletleri Osmanlı padişahı karşısında daha alt seviyede gösterme temayülü "França vilâyeti valisi Françesko" veya "Vâli-i Vilâyet-i Acem Şah Abbas" (Selânikî, I, 271) gibi ifadelerden anlaşılır.

Kendi rakipleri sayılan Avusturya hükümdarları için Osmanlılar'ın kullandığı unvan ve elkāb iki taraf arasında zaman zaman ciddi krizlere yol açmıştır. XVI. yüzyılda Osmanlılar, Avusturya imparatorunu Beç kralı unvanıyla anıyordu. 1606 yılındaki Zitvatorok Antlaşması yapılırken Avusturya tarafı, kendi hükümdarları için padişahla eşit konumda olduğuna işaret eden Roma casarı unvanının kabul edilmesini istemiş ve bunu antlaşma maddelerine dahil etmiştir. Ancak Osmanlılar daha sonra bu unvanı kullanmakta tereddüt etmiş, 1613'te Avusturya imparatoruna yazılacak nâmede unvan konusu ciddi bir problem haline gelmiş, I. Ahmed antlaşma metnindeki gibi casar unvanının kullanılmasına karşı çıkmıştır. Çünkü casar "kayser" anlamına geliyordu ve Osmanlı tebaası nezdinde bilinen, ayrıca Osmanlı hukümdarlarının vaktiyle benimsediği bir unvandı. Bunun üzerine yapılan araştırma sonucu Kanûnî Sultan Süleyman ve II. Selim tarafından yazılan birkaç nâmede Nemçe imparatoru unvanının yer aldığı görülmüştür. İmparatorun mânasının casara göre "bir lafz-ı mühmel" (müslüman halkın kullanmadığı içi boş bir ifade) olduğuna karar verilmiştir. Böylece nâmelerde imparator yazılarak bu kriz çözülmüştür (Koca Hüseyin, II, 440-441). Bununla beraber 1650'de Avusturya imparatoruna Nemçe kralı yazıldığı, fakat bu hitabın kabul görmemesi üzerine durumun yeniden değerlendirildiği, "Asır müdârâ asrıdır" denilerek nâmedeki hitabın imparator şeklinde yazılıp gönderildiği dikkat çeker (Naîmâ, s. 1268). Bu duruma temas eden bir Avusturya elçisi, XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlılar'ın İstanbul'a sahip olmakla kendilerini Roma'nın devamı gibi gördüklerini, kayzer/casar unvanını da sahiplendiklerini, bunu başka bir hükümdar için kullanmalarının kendi hâkimiyetlerine halel getireceği kanaatini taşıdıklarını belirtir.

Osmanlı resmî yazışmalarında, berat, nâme-i hümâyun, ahidnâme ve ahidnâme temessüklerinde unvan genellikle bir rükün olarak yer alır. Beratlarda unvan "çün" lafzı ile başlar ve "avâtıf-ı aliyye-i şâhânem ..." gibi padişahın yüceliğini, gücünü ifade eden ibarelerle devam eder. Ahidnâmelerde unvan kısmında genellikle padişahın hâkimiyetindeki memleketler tek tek sayılır; bunu birkaç nesil öncesine kadar giden ecdadının isimleri "es-sultân ibnü's-sultân" ifadesi takip eder. Padişahların uzun ve etkili unvanlarının Avrupa hükümdar ve impatorlarına karşı kullanılması, muhatabın ise aşağı seviyede tutulması ancak siyasî ve askerî gücün üstün olduğu dönemlere ait bir uygulamadır. Önemli ferman ve beratların tuğralarının yanına veya altına yazılan, bazan uzun, bazan kısaca "mûcebince amel oluna" şeklindeki ibarelerin unvanına hatt-ı hümâyun denilirdi. Tanzimat'tan sonra yazışmalarda unvanlar bazı değişikliklere uğrayıp kısaltılarak devam etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Feridun Bey, *Münşeât,* II, 412-443; Selânikî, *Târih* (İpşirli), I, 271; Koca Hüseyin, *Bedâyiu'l-vekāyi'* (nşr. A. S. Tveritinovoy), Moskva 1961, II, 439-441; Naîmâ, *Târih* (haz. Mehmet İpşirli), Ankara 2007, s. 1268; M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi,* İstanbul 1979, s. 55; a.mlf., "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *TTK Belgeler,* V-VIII/9-12 (1971), s. 111-114; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* İstanbul 1994, s. 128, 148-149, 165, 169, 282; Mustafa Kaşağıcı, *Osmanlı Sultanlarının Kullandıkları Unvan ve Lakapların Türk Devlet ve Toplum Anlayışı ile İlişkisi* (yüksek lisans tezi, 2005), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Hulusi Yavuz, "Osmanlı Padişahlarının İftihar Ettikleri Unvanlardan Biri: Hâdimü'l-Haremeyn", *Makâlât,* sy. 2, Konya 1999, s. 7-20; Markus Köhbach, "Çasar veya İmparator?, Jitvatorok Antlaşması'ndan (1606) Sonra Roma Kayserleri'nin Osmanlılar Tarafından Telâkkubu Hakkında" (trc. Yusuf Alperen), *TD,* sy. 37 (2002), s. 159-169; Halil İnalcık, "Pâdişah", *İA,* IX, 491; "Unvân", *a.e.,* XIII, 49; A. Gacek, "Unwān", *EI²* (İng.), IX, 870-871; A. A. Ambros, "Unwān", *a.e.,* IX, 871-872.

MEHMET İPŞİRLİ